

Marijan Bosnar
Hrvatski državni arhiv
Marulićev trg 21
Zagreb

MIROSLAV KRLEŽA U ISELJENIČKOJ HEMEROTECI IZ RUKOPISNE OSTAVŠTINE NIKOLE ČOLAKA

UDK 32-05Krleža, M.(046)

UDK 930.253Čolak, N.]:[314.743(046):32-05Krleža, M.

UDK 070:314.743]:32-05Krleža, M.

Izvorni znanstveni rad

U članku se donosi pregled sadržaja iseljeničkog hemerotečnog arhivskog gradiva iz rukopisne ostavštine hrvatskog povjesničara, publicista i iseljenika Nikole Čolaka, koje se odnosi na istaknutog hrvatskog književnika Miroslava Krležu. Tekstovi u tim novinama i časopisima objavljuvanima u inozemstvu, iz vremena pred kraj Krležina života i neposredno po smrti, osvjetljuju stavove pojedinih grupacija i pojedinaca hrvatske političke emigracije iz razdoblja nakon 1945. o Krležinom životu i djelovanju. Posebno su istaknute kritičke zamjerke koje su iseljenici spočitavali Krleži, naglašeno apostrofirane u nekrologu lista Hrvatska istina iz Australije. U nastojanju da se sagledaju i Krležina uvjerenja i mišljenja o tim prijepornim točkama donose se detalji iz publicističkih zapisa nekih od pripadnika njegova bliskog kruga suradnika i prijatelja, bitnih Krležinih eseja, kao i promišljanja književnih teoretičara. Na početku članka ukratko je naznačen i Krležin stav prema ekstremno orijentiranom hrvatskom političkom iseljeništvu.

***Ključne riječi:** Miroslav Krleža, hemeroteka, iseljeničstvo, emigracija, političko iseljeničstvo, Josip Broz Tito, titoizam, Stjepan Radić, Ante Pavelić ml., šutnja*

Uvod

Nakon što je 29. prosinca 1981. hrvatski književnik Miroslav Krleža (1893. - 1981.) preminuo u 88. godini u današnjem Kliničkom bolničkom centru Sestre milosrdnice u Zagrebu, jugoslavenski je tisak narednih dana bio preplavljen bujicom nekrologa i sjećanja pripadnika najširih slojeva stratifikacijske piramide jugo-

slavenskog društva, sukladno ulozi i značenju pokojnika u hrvatskoj i jugoslavenskoj književnosti, odnosno središnjoj ulozi koju je godinama imao u kulturi tih dvaju okvira.¹ U tim se trenutcima još nisu nazirali disonantni tonovi koji će u narednim godinama pred raspad jugoslavenske državne zajednice zapljusnuti domaći medijski prostor u vidu rasprava o Krležinu književnom radu, značenju i utjecaju, političkim bojama i sklonostima, te višestrukim implikacijama koje je na društvo imao njegov položaj u Titovoj Jugoslaviji.

Dakako, raznolika periodika hrvatske političke emigracije, razasute diljem Europe i svijeta i lišene tiskovnih nadzora, pisala je o spomenutim aspektima Krležina djelovanja već i prije, a posebice nakon njegove smrti. Jedna cjelina takvog arhivskoga gradiva sačuvana je u rukopisnoj ostavštini Nikole Čolaka (1914.-1996.), povjesničara i publicista, koja se od 2006. čuva u Hrvatskom državnom arhivu.² Tijekom arhivističke obrade ta je hemeroteka, koju je tijekom godina provedenih u emigraciji Nikola Čolak primao i u konačnici sačuvao, zajedno s tematskim sličnim gradivom iz ostavštine premještena u arhivsku zbirku Hrvatski iseljenici, jer se nije izravno odnosila na Čolaka i njegovo djelovanje.³ Hemeroteka je objavljiva na u zemljama na više kontinentata (od Argentine, Australije, Novog Zelanda, Itali-

¹ Kao reprezentativni primjeri nekrologa i prigodno-anegdotalnih napisa koji su se nakon Krležine smrti i tijekom idućih mjeseci pojavili u dnevnom tisku i stručnim književnim časopisima, u rasponu od službenih priopćenja državno-partijskog vrha, razmišljanja teologa i pojedinih pripadnika hrvatske političke emigracije, pa do anegdotalnih crtica Krležinih dugogodišnjih suradnika, intimusa, glumaca koji su njegova djela igrali na sceni ili pak njegova brijaća Marka Matoševića, mogu poslužiti: sustavan pregled Stanka Lasića u: Lasić, S. *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga šesta. Silazak s povijesne scene : 1982–1990*. Zagreb : Globus, 1992. Str. 52-79, izvadci iz pisanja sarajevskog *Oslobođenja*, zagrebačkog *Vjesnika* te beogradskih *Večernjih novosti* i *Politike* od 30. prosinca 1981. kako ih donosi Enes Čengić u: Čengić, E. *S Krležom iz dana u dan (1981–1988)*. *Post Mortem I*. Sarajevo – Zagreb : Svjetlost – Globus, 1990. Str. 16-32, kao i jugoslavenski tisak sačuvan u rukopisnoj ostavštini Nikole Čolaka: HR-HDA-1946. Osobni arhivski fond Nikola Čolak. 3.2.28.3. Miroslav Krleža: hemeroteka (smrt, nekrolozi).

² Nikola Čolak (1914.-1996.), nakon završenog studija francuskog i talijanskog jezika te apsolviranja klasične filologije i povijesti, optužen je za pokušaj dizanja pobune protiv komunističkih vlasti i osuđen na 3 godine prisilnog rada presudom Vojnog suda u Zagrebu 1945. godine. Nakon odslužene dvogodišnje kazne radio je kao nastavnik i upravitelj na osnovnim i srednjim školama u Hrvatskoj (1947.-1954.), a zatim i u Historijskom arhivu u Zadru (1954.-1960.), tamošnjem Institutu za društvene nauke JAZU (1960.-1965.) i Institutu za historiju radničkog pokreta u Zagrebu (1965.-1966.). S Mihajlom Mihajlovim i skupinom intelektualaca sudjelovao je 1966. u Zadru u pokretanju časopisa *Slobodni glas*, zbog čega je otpušten iz Instituta. Potom se nastanio u Padovi gdje je ostao do kraja života. Uključio se u rad hrvatske političke emigracije, posebno suradujući s krugom oko Branimira Jelića i objavljujući publicističke tekstove u njegovu glasilu *Hrvatska država*. U Hrvatskom narodnom odboru bio je predstavnik Hrvata nastanjenih u Italiji, a uređivao je i 2 emigrantska politička časopisa, *Hrvatska gruda* (od veljače 1982. *Hrvatsko pravo*) i *Hrvatska domovina*. Objavio je brojne radove iz gospodarke povijesti Dalmacije i povijesti hrvatskog pomorstva utemeljene na arhivskom gradivu kojeg je godinama istraživao po hrvatskim i talijanskim arhivima. Pisac ovih redaka sudio je njegovu rukopisnu ostavštinu, koja u konačnici obuhvaća 223 arhivske kutije. Za Čolakovu biografiju usp. Čoralić, L. *Čolak, Nikola*. U: *Hrvatski biografski leksikon*. Sv. 3. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993. Str. 84-85, a za sadržaj njegove rukopisne ostavštine obavijesno pomagalo u čitaonici HDA (Bosnar, M. *Nikola Čolak. Sumarni inventar*. Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2015.).

³ Sveukupno je riječ o 20 arhivskih kutija izdvojenog gradiva. Tematska arhivska zbirka HR-HDA-1950. Hrvatski iseljenici sadrži fragmentarno sačuvano gradivo nastalo radom većeg broja stvaratelja i otvorenog je tipa, odnosno neprekidno se nadopunjuje novim "komadićima" gradiva.

je, Kanade, Savezne Republike Njemačke, SAD-a, Švedske, Ujedinjenog Kraljevstva i dr.) i od strane različitih skupina hrvatske političke emigracije.

Kada se tekstovi koji se u cjelovitim brojevima tih časopisa i novina bave Miroslavom Krležom sagledaju u cjelini, mogu poslužiti kao reprezentativan uzorak za stjecanje uvida u mišljenja i stavove koje je hrvatska emigracija nakon 1945. gajila o njemu. Kao što ćemo nastojati pokazati, ta su načela i uvjerenja obilježena izrazitom oprečnošću u odnosu pojedinih autora spram Krležina života i djelovanja. Ona su se tek poslije Krležine smrti počela donekle iskazivati i u Jugoslaviji, da bi svoj tijek i postojanost zadržala i u Republici Hrvatskoj, sve do današnjih dana.⁴

U ovom će se članku, nakon kraćeg osvrtu na Krležin stav o hrvatskoj emigraciji, kronološki ukazati na osnovne značajke spomenute hemeroteke koja se odnosi na njega, nekoliko godina prije i u većoj mjeri neposredno nakon njegove smrti. Pozornost će se pritom posebno posvetiti kritičkim tonovima i zamjerkama koje su znani i neznani autori tih tekstova upućivali Krleži. Posebna će se pažnja usmjeriti ka nekrologu u *Hrvatskoj istini*, glasilu australskog ogranka emigrantske Hrvatske seljačke stranke, jer se u njemu u obliku posvemašnje negacije nalaze prigovori koji se uglavnom u većini ovdje razmatranih tiskovina naziru kao manje ili više izražene natruhe. Konačno, u potrazi za odgovorima na tu svojevrsnu kratku optužnicu protiv Krleže posegnut će se za njegovim neizravnim govorom sadržanom u objavljenim publicističkim djelima njegovih dugogodišnjih suradnika i kućnih prijatelja, kojima je u više navrata, privatno iza kulisa i daleko od svjetla reflektora, govorio o tim pitanjima ili su s tim u vezi oni sami donijeli određene zaključke. U obzir će se u tom smislu uzeti i neki od minucioznih zaključaka koje je u posljednjem svesku svoje *Krležologije* izložio Stanko Lasić, kao i relevantni izvadci iz Krležinih eseja.

Miroslav Krleža o iseljavanju i hrvatskom političkom iseljeništvu nakon 1945.

U svojim se beletrističkim djelima Krleža nije izravno bavio hrvatskom političkom emigracijom koja je nakon Drugog svjetskog rata djelovala u Europi i svijetu. Ipak, bio je svjestan da su pojedini emigrantski prvaci poput Bogdana Radice (1904.-1993.) i Vinka Nikolića (1912.-1997.) aktivno pisali i promišljali o njemu, a i sâm je u listopadu 1975. izrekao svoj negativan stav o proustaški orijentiranom iseljeništvu: "Čudna je ta hrvatska emigracija. Ima u svijetu vrlo mnogo različitih emigracija, ali od hrvatske nema gluplje. Zamislite, poslije totalnog moralnog i fizičkog fijaska u svjetskim razmjerima, kakav je pretrpjela ideologija Hitlera i

---

⁴ O tome je, primjerice, pisao i Milan Jajčinović povodom 120. obljetnice Krležina rođenja. Vidi Jajčinović, M. Miroslav Krleža je duhovno tromoj Hrvatskoj samo višak. *Večernji list*. 2013. URL: <http://www.vecernji.hr/miroslav-krleza-je-u-duhovno-tromoj-hrvatskoj-samo-visak-581665> (18. siječnja 2015.)

Mussolinija, ostati na tim pozicijama i nuditi svome narodu stare otrcane recepte i ideologiju, pa to nije ni glupo ni blesavo, to je, brate, idiotski."⁵

U tom se pogledu Krležino uvjerenje djelomično podudaralo s mišljenjem vodećih ljudi u državno-partijskom vrhu SR Hrvatske, kao što je to u svom izlaganju na 10. sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (15.-17. siječnja 1970.) istaknuo dr. Vladimir Bakarić (1912.-1983.), koji joj je odrekao stvarni politički program, ali ne i opasnost za Jugoslaviju: "Hrvatsku još nešto karakterizira. Ona ima najveću i najgoru emigraciju. Najveću po broju, pa i kad izuzmemo staru emigraciju, imade i najveću političku emigraciju, emigraciju političku iz vremena ovoga rata. I najgoru po tome što nitko nije tako surov, tako neprijateljski raspoložen od svih drugih emigracija kao naša emigracija prema Jugoslaviji... Nakon nekoliko godina nema čvrste grupacije s političkim programom, a naročito programom koji bi ostajao na pozicijama osnovnim, pozicijama tadašnjim, ustaškim... Naravno da sada politički kurs te emigracije ne postoji, to je privjesak obaveštajne službe."⁶

Bez obzira na određene razlike u gledištima, i Krleža i Bakarić doživljavali su tu i takvu emigraciju kao krajnje negativan faktor. Dodajmo tomu da se i u svom romanu *Zastave* Krleža kao politički angažiran pisac neizravno negativno izrazio o iseljavanju kroz lik Kamila Emeričkog ml.: "Nikad me nije interesirala politika kao karijera, i to sam ti već hiljadu puta izjavio! To što mene interesira, to je ova moja zemlja, eto, ova smrdljiva krčma ovdje, onaj krastavi pas na lancu тамо u onom blatu, ovaj bordel, ovi Cigani, ove kurve koje urlaju pijano, ovaj mrak moje rodene zemlje, to je moja domovina, i mislim da nisi zaboravila ja sam bio i ostao vezan o ovo naše prokletstvo, ovu našu bijedu, a to nije retorika, to je tako doista, nisam nikakav emigrant i, desilo se ma što, nikada neću emigrirati, netko mora i ovdje ostati!"⁷

Hrvatska emigracija, razumije se, nije u svojim novinskim tekstovima ostajala dužna ni Bakariću ni Krleži. U sljedećim je poglavljima glavna riječ prepuštena upravo njoj.

Iseljenička hemeroteka do Krležine smrti (1977.-1981.)

Razmatranje ćemo započeti listom *Nova Hrvatska* (London, Ujedinjeno Kraljevstvo, gl. i odgovorni urednik Jakša Kušan), koji donosi nenaslovljenu crticu nepoznata autora ispod fotografije koja prikazuje Krležu u zdravici s Josipom Brozom Titom 1977. na svečanom ručku u Zagrebu, zajedno s drugim političkim

⁵ Čengić, E. *S Krležom iz dana u dan (1975-1977). Trubač u pustinji duha*. Zagreb : Globus, 1986. Str. 45.

⁶ Bakarić, V. *Unitarizam kao ideologija doživio je historijski poraz*. U: *Deseta sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske. (Prema autoriziranim tekstovima magnetofonskog zapisnika)*. Zagreb : Vjesnik, 1970. Str. 50.

⁷ Krleža M. *Zastave. Knjiga peta*. Zagreb : Naklada Ljevak – Matica Hrvatska – HAZU, 2000. Str. 194.

prvacima SR Hrvatske (zamjetni su Mika Špiljak i Milka Planinc).⁸ Autor konstatira da sva Krležina spisateljska genijalnost izaziva mučninu uz ovakvu fotografiju, te se pita: "Može li hrvatski narod na račun njegova velika književnog stvaralaštva oprostiti kolaboracionizam s neprijateljem?" Također se ističe kontrast grada "u pravom ratnom opsadnom stanju vojske i policije" i zbog Titovog posjeta zatvorenih književnika i intelektualaca spram tvrdnje da "Fric srdačno izlijeva svoju rječitost i duhovitost u čast bukvana Waltera".⁹

Kad je 1978. Krleža navršio 85 godina, prigodno se oglasio i list *Poruka slobodne Hrvatske* (London, Ujedinjeno Kraljevstvo, gl. urednik Vladimir Pavlinić) s tekstom *Tragedija Miroslava Krleže*, koji potpisuje Hrvoje Vukelić.¹⁰ U članku on Krležu promatra prvenstveno kao političara, čije je djelovanje "nesumnjivo mnogo pridonijelo onome što danas imamo u Hrvatskoj", te se pita "što je Krleža sve mogao dati da je slijedio jedan dio lucidnih opažanja u sudbini svoga naroda", svrstavajući ga u krug ciničkih intelektualaca "koji jedno govore i pišu, a nešto posve drugo rade". Vukelić među Krležine zasluge upisuje spoznaju da je srbijanska vlast nakon 1918. bila znatno pogubnija od Austrijanaca i Mađara, a posebice što je među prvima uočio "pakleni duh staljinizma", zbog čega je i pokrenuo sukob na književnoj ljevici, no "vrhunski hrvatski književnik" je utihnuo na Titovu intervenciju, koji mu je 1945. spasio život i omogućio opstanak. Također se spominje Krležino ispravno prijeratno shvaćanje položaja hrvatskog naroda, osuda socijalističkog realizma na Kongresu književnika u Ljubljani 1952., dok se njegov potpis na *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog jezika* iz 1967. opisuje kao "sasvim obična stvar". Na dušu mu se stavlja netrpeljivost prema Stjepanu Radiću, a iznad svega što je nakon 1945. "kao polemičar i kritičar društva sasvim zamuknuo. To je, prema našem skromnom mišljenju, tragedija Miroslava Krleže kao kritičara društva i ljudske gluposti". Autor tako zaključuje: "Miroslav Krleža je nesumnjivo velik književnik, europskog, pa i svjetskog formata, ali to nas ne može spriječiti da iskreno žalimo što između njegovih riječi i nastupa u javnosti zjapi duboka provalija tragičnih nedosljednosti i ljudskih slabosti."

Naslovnica *Hrvatskog lista* (Lund, Švicarska, gl. urednik Zlatko Markus) 1979. osvanula je s Krležinom poznatom fotografijom u boji (snimak Frana Vodopivca) na kojoj se uz blagi osmijeh lijevom rukom drži za obod šešira, uz naslov

⁸ HR-HDA-1950. Hrvatski iseljenici (HI). 82. *Nova Hrvatska* (London). 19, 8(1977), str. 8.

⁹ Ta je fotografija snimljena krajem ožujka 1977. na ručku priređenom u zagrebačkoj Gradskoj vijećnici u Titovu čast. Budući da je također objavljena u domaćem tisku uz opis "duhovitim dosjetkama Krleža je razveselio društvo", Krleža je o njoj istaknuo: "Za vrijeme objeda sam se digao da opružim bolesna koljena, jer mi od duga sjedenja noge potpuno utrnu. Kad sam ustao, netko je zamolio za tišinu: Pst..., veli, Krleža ima riječ. Oprostite, nisam se digao da govorim, već zato što su mi noge utrnule. Svi su se nasmijali. Ali, kad sam već na nogama, onda dopustite. Uputio sam Titu nekoliko toplih riječi, on mi je uzvratilo, i eto u tome su se sastojale te moje dosjetke." Usp. Čengić, E. *S Krležom iz dana u dan (1975–1977). Trubač u pustinji duha*. Zagreb : Globus, 1986. Str. 211.

¹⁰ HR-HDA-1950. HI. 81. Vukelić, H. *Tragedija Miroslava Krleže. Poruka slobodne Hrvatske* (London). 4(1978), str. 13-14. Hrvoje Vukelić pseudonim je kojim se služio Gojko Borić.

*Memento Miroslava Krleže.*¹¹ U afirmativnom tonu Zlatko Markus naglašava aktualnost Krležina književnog djelovanja i prosuđivanja na liniji hrvatskih političkih interesa i težnji. Istaknuo je kako je Krleža "kao rijetko tko u povijesti hrvatske knjige pred nas iznio hrvatsko življenje bez solipsističke neodređenosti, bez tradicionalnih dekorativnih laži hrvatskog pisanja". Krležino opredjeljenje za stubičke ustanike pod Gupčevim vodstvom spram grofova i biskupa Draškovića Markus smatra *hrvatskim*, ali i *svojim*. Svojevrsnu Krležinu političku ostavštinu autor vidi u romanu *Zastave*, u kojem je iznio "debakl jugoslavenske ideje" i otkrio da je jugoslavenstvo "drska, velikosrpska i zločinačka laž", te time dao najveći mogući odgovor Hrvatima. Nadalje, premda je mišljenja da bi Krležina javna izjava o tadašnjoj političkoj stvarnosti bila dobrodošla, Markus se smatra boljim poznavateljem Krležina opusa i u njemu vidi suglasje s vlastitom skepsom prema dobrim namjerama zapadnog svijeta spram Hrvatske te bi stoga Krležino svjedočanstvo na taj način bilo suvišno.¹² Kao glavnu Krležinu vrlinu autor ističe inzistiranje na mudrosti opstanka hrvatskog naroda na svom tlu, pri čemu se moraju činiti kompromisi, kao što ih je i činio Krleža nakon 1945. Takva nastojanja Markus opisuje kao politički "lukavu umjetnost opstanka" hrvatskog naroda i Miroslava Krleže. Njegovo je djelovanje tako prema tom autoru pozitivno, jer "ono što je bio i što jest stvarni autentični hrvatski narodni interes Krleža nije nikad zaboravio. O tome svjedoči svako slovo koje je napisao... U vremenu kad su se maske zalijepile na licima naših suvremenika Krleža je pokazivao za hrvatske prilike čudesnu vrlinu: vidio je ispod krabulje. U svom je djelu trgao te maske i razgolićene nakaze zaprepasteno su zinule pred nama u svoj svojoj neljudskoj golotinji. Princip tuđinske vlasti i oni koji joj s hrvatske strane služe doslovno je torpediran u Krležinom djelu. I ta poruka, taj politički čin, ostaje naš memento mori..." Pri kraju teksta autor uspoređuje Krležu i Ivu Andrića, zaključivši da je prvi za Beograd "ostao Hrvat i takav će umrijeti", a potonji tek "talentirani hrvatski odrod".

Iste se godine jedan od čitatelja *Hrvatskog lista* u svom javljanju redakciji dotaknuo Krležine osobe i djela.¹³ U zanimljivom krosiju Mile Poljak iz Vancouvera u Kanadi opisuje svoju evoluciju u shvaćanju Krleže kao čovjeka i kao pisca, djelomično na tragu prethodnih Markusovih promišljanja. Prvotno mišljenje da je riječ o velikom hrvatskom književniku, ali slabom i nevaljalom čovjeku korigirao je nakon čitanja Krležinog eseja o Erazmu Rotterdamskom.¹⁴ Poljak uspoređuje Erazmov život u vremenu kojim je dominirala inkvizicija s Krležinom egzistencijom u Titovoj Jugoslaviji, jer je u oba slučaja sloboda govora bila znatno ograničena. Stoga je Krleža bio prisiljen činiti kompromise i lukavom taktikom "glumiti

¹¹ HR-HDA-1950. HI. 80. Markus, Z. Memento Miroslava Krleže. *Hrvatski list* (Lund). 2, 2(1979), str. 8.

¹² Brojni su primjeri Krležina nepovjerenja i uzdržljivosti prema nakanama europskog zapada, između ostalog i u *Baladama Petrice Kerempuha*: "Krepaj ar si kerščenik, latinščine oružnik, Evrope smude gavaler branik. Kaj njih je za nas v Pragu brig? Evropa za nas ima štrik." Krleža, M. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Naklada Ljevak – Matica Hrvatska – HAZU, 2006. Str. 90.

¹³ HR-HDA-1950. HI. 80. Poljak, M. Miroslav Krleža. *Hrvatski list* (Lund). 2, 9-10(1979), str. 19.

¹⁴ Esej *O Erazmu Rotterdamskom* napisan je 1942., a prvi put objavljen u časopisu *Republika*, 1(1953).

lojalnost svirepim moćnicima" jer je jedino tako "njegova cjelovita pisana riječ ugledala svjetlo dana i tako postala baštinom čovječanstva", bez da se otvoreno zamjeri Titu i režimu. Čitatelj zato svima koji dvoje o Krleži preporuča spomenuti esej kako bi ga bolje razumjeli.

Kako se 1981. primicala kraju, vijesti o Krležinu lošem zdravstvenom stanju postajale su sve učestalije. Australški *Hrvatski tjednik* (St. Albans, Australija, gl. i odgovorni urednik Dinko Dedić) tiskao je kraći članak nepoznata autora *Krleža na umoru*.¹⁵ U tekstu se usredotočuje na misao koja je proteklih desetljeća "proganjala mnoge Hrvate – hoće li Krleža progovoriti". Autorov je pravorijek da je Krleža "svojom veličinom osigurao svoju bijedu". Ostaje kuriozum spominjanje stanovitih Krležinih memoara koji se čuvaju u Švicarskoj, s odredbom da se objelodane nakon njegove smrti. Autor zaključuje tekst u negativnom tonu: "Previše je *domobrana* prošlo *Kalvariju*, koje Krleža nije htio zamijetiti i previše je njihovih krvnika trčkaralo oko Krleže skidajući mu prašinu s kaputa prema kojima je bio strpljiv, a da to ne bi ostavilo traga na njegovu liku, pa čak i ako je *najbolji pisac od dolaska Hrvata na Jadran* – možda baš zato."

Kao svojevrsan odmak od uobičajenih napisa dolazi tekst objavljen u novinama *Otpor* (Skokie, SAD, odgovorni urednik Mehmed Sokolović).¹⁶ Nepoznati je autor odlučio dati oduška svomu gnjevu u vidu pjesme u stihovima naslovljene *Miroslavu Krleži!*, napisane u Zagrebu 16. listopada 1980. Unutar 10 kitica u tom se sasvim negativnom izljevu Krležu optužuje za sluganstvo komunističkomu režimu i udoban život, koji kao omalovažavanju sklon otpadnik i neotesanac provodi u opustošenoj Hrvatskoj. Radi uvida u autorov stil, donosimo neke od stihova, s izvornim pravopisnim greškama: "Za životna dijela barda-književnika! Za prosuti otrov iz čaše kukute! Za vlastite omče farizeja bijede! S tobom il bez tebe ista nam je slika! Golgote naše krivulje su krute. Na grbačam isti Glembajevi sijede. Ispod omča tvojih Petrice se njišu, Pred očima tvojim rijeke nas pronose, Kroz ta ljeta kobna, krvava i duga... Crvene lokve stratištim mirišu. Sa zastavama tvojim naraštaje kose, Prijatelji tvoji s Blajburga! Ti Glavnjače nisi okusio družu, Nit si kad tamo izmet svoj mirisa, Niti je kad puška zatresla ti ruke, Oko tebe stalno cvijetale su ruže, s Belama svojim čisti zrak si disa, Živio si život bez krvi i muke. Slušajući krike svojih milijuna, zadnjica tvoja svirala je glasno, Dok po nama kruti pendreci su tukli, Lokao si s njima viskije Brijuna! Žderao naš znoj pohlepno i slasno! Po orgijam svojim, kiteći te, vukli. Da li svijest imaš i da li te grize?! Da li išta znači za te zemlja ova?! Da li te ikada srce za njom boli?! Zašto u njoj živiš s prezirom divljaka!? Ti slaviš one što nam ime gaze! Što logore pune i svijetom prodaju, Spomenike nište, stare ustanove... Po nama bljuju te tvoje nakaze, Na sve strane neprestano laju, Krojeći nam nekakve povijesti nove. Za budućnost vašu crni su izgledi!

¹⁵ HR-HDA-1950. HI. 15. Nepoznat autor. Krleža na umoru. *Hrvatski tjednik* (St. Albans). 5, 211(1981), str. 20.

¹⁶ HR-HDA-1950. HI. 58. Nepoznat autor. Miroslavu Krleži! *Otpor* (Skokie). 7, 2(1981), str. 34.

Jer za vas nema sunca hrvatskoga! Ni hrvatskog čega na vašoj lešini! U hrvatskoj zemlji neka oni sniju, Koji su za nju živjeli i mrili! Koji su je nosili u srcu i zjeni!"

Zlatko Markus, kojega bi se bez pretjerivanja moglo nazvati krležijancem hrvatskog iseljeničtva, ponovno se u *Hrvatskom listu* pozabavio Krležom u razmišljanjima o hrvatskom političkom trenutku krajem 1981.¹⁷ Umirući Krleža tom prilikom činio je dio odabranog trolista, zajedno s generalom Ivanom Rukavinom (1912.-1992.) i Savkom Dabčević-Kučar (1923.-2009.), koji se prema autoru u Hrvatskoj spominju kao "suvremena hrvatska savjest i svijest", ključna u posttitoističkoj identifikaciji i pripadnosti zbog nedostatka kvalitetnih političkih kadrova. U dijelu teksta o Krleži, osim već prije spomenute teze o Krležinoj pronicljivosti, Markus se priklanja Krležinu stavu o ispravnosti pobune zelenog kadra u Hrvatskoj protiv vlasti i aristokracije tijekom zadnjih mjeseci raspada Austro-Ugarske Monarhije, kada su sa sobom donijeli "ludi san da ljudsko društvo jednom može biti društvo za ljude, za čovjeka, a ne društvo koje će prije svega čuvati povlastice bogatih".¹⁸ Istovremeno, ponovno ističe Krležino hrvatstvo naspram unitarističkog jugoslavenstva iz 1918., prisutno i u vidu ubijanja hrvatskih dobrovoljaca koji su se u Odesi odupirali nasilnoj srbizaciji pod krinkom jugoslavenskog integralizma.¹⁹ Nakon zaključka da Krležina neminovna skora smrt ne znači oprostaj od njega, nego pripremu za novi susret s njim, autor završava svoj tekst pronicljivom napomenom: "U Hrvatskoj kažu da stvari, izgubi li se potpuno razum na obje strane hrvatsko-srpskih suprotnosti, mogu dovesti do toga da četiri jahača Apokalipse projašu Hrvatskom i Balkanom... Razmislimo o njima. Razmislimo o onima, a o njima je riječ u ovom tekstu, koji mogu pomoći i spriječiti da onaj nesretni i ukleti kut svijeta ne postane još jednom ono što je bio toliko puta u povijesti – klaonica ljudi i civilizacije."

Iseljenička hemeroteka nakon Krležine smrti (1982.)

U nekrolozima nakon Krležine smrti ponovno u prvi plan dolazi prijepor emigrantskih mišljenja. *Hrvatska zora* (München, Savezna Republika Njemačka, gl. urednik Roko Kaleb) je u tom smislu zaključila: "Da će Miroslav Krleža imati burnu sudbinu i *post mortem*, to se je moglo predvidjeti. Riječ je o njegovoj političkoj sudbini, nerazdvojno povezanoj s onom literarnom."²⁰

¹⁷ HR-HDA-1950. HI. 80. Markus, Z. Domovinski portreti. *Hrvatski list* (Lund). 4, 12(1981), str. 6-7.

¹⁸ Krleža je osnovne informacije o zelenom kadru sažeo u *Tumaču domobranskih i stranih riječi i pojmova* na kraju svoje knjige novela *Hrvatski bog Mars*. Usp. Krleža M. *Hrvatski bog Mars*. Zagreb : Naklada Ljevak – Matica Hrvatska – HAZU, 2001. Str. 383-390. U književnom se radu zelenim kadrom najviše pozabavio u drami *Vučjak*, prvi put objavljenoj 1923. u 3 broja časopisa *Savremenik*.

¹⁹ "U Odesi je počelo. U krvavoj Odesi, u *Kanatnom zavodu*, gdje se masakriralo *enmasse* i gdje su pokapajući mrtvace rekli onom grobaru, da ne treba da znade tko su ti ljudi, jer to su Hrvati. U Odesi se je klalo, tamo su pucale kosti i tamo su se davili utopljenici, i samo 23. oktobra 1916. ustrijeljeno je trinaest Hrvata poslije bune na Kuljиковu polju." Usp. Krleža M. *Stjepan Radić na odru*. U: *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*. Sarajevo : Veselin Masleša, 1990. Str. 282.

²⁰ HR-HDA-1950. HI. 35. Spectator (pseudonim). Emigrantski nekrolozi Miroslavu Krleži. *Hrvatska zora* (München). 29, 339-340(1982), str. 3.

Markusov *Hrvatski list* osim njegova autorskog nekrologa *Miroslav Krleža In Memoriam* donosi izbor Krležinih misli o pisanju i književnosti, njegovu lirsku pjesmu *Riječ mati čina*, kao i fotografiju s nedavno održane premijere predstave *Banket u Blitvi*, koju je u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu prema Krležinu istoimenom romanu postavio Georgij Paro.²¹ U nekrologu Markus ponavlja neke od već prije izrečenih tvrdnji, o značenju *Zastava* i Krležinu antizapadnom stavu, uz podcrtavanje Krleže kao negatora hrvatske laži. Naglašava da ga se nikako ne može smatrati jugoslavenskim, nego isključivo hrvatskim književnikom, *ako bi Krleža bio jugoslavenski pisac* "sigurno je da bi dan žalosti za njim bio sproveden i održan baš u toj Jugoslaviji, a ne samo u Hrvatskoj, kako jest slučaj". Ističući Krležu kao pisca koji nije mrzio nijedan narod, a pogotovo srpski, autor upada u stranputicu, koja je toliko bila svojstvena hrvatskoj političkoj emigraciji, kad se dotiče tiskanja Krležinih sabranih djela u BiH: "Krleža je znao da je Bosna Hrvatska." Također navodi da je Krležu potpis na *Deklaraciju* stajao članstva u CK SKH, u koji se nije kasnije pokušao vratiti, te je tako "bio pametniji od Partije". Markus svoj afirmativni oproštaj završava riječima: "Ovaj rastanak s Krležom i zemnim ostacima jednog bogatog i angažiranog života ne će i ne smije biti ništa drugo doli priprema za čitanje Krležinih knjiga. Zbog nas i zbog Hrvatske. Krležine knjige trajat će dok nas ne bude. Krležina književna riječ živjet će dotle dok postoji hrvatski narod."

Naredni broj *Hrvatskog lista* donosi dva zanimljiva priloga o Krleži. Tekst Ante Cilige *Političko trgovanje lješinom Miroslava Krleže* podastire znatno drugačije promišljanje od prethodnog Markusova članka.²² Ciliga započinje izlaganje izrazito dvojbenom usporedbom Krleže i bivšeg ustaškog poglavnika: "S Antom Pavelićem i Miroslavom Krležom otišla su u grob dva najznačajnija čovjeka hrvatske političke i kulturne prošlosti poslijeradićevske faze hrvatskog nacionalnog života." Kod negativnog sagledavanja Krležine osobe Ciliga donosi nekoliko tvrdnji. Kao "tragičan i težak" notira Krležin "tradicionalni oportunistički" iz vremena života u Titovoj Jugoslaviji i to je razlog zbog kojeg su "hrvatski narod, hrvatske mase, briljirale na sprovodu i pokopu svojim odsustvom".²³ Krležin oportunistički spram vlasti spojio se s njegovim "književnim talentom, dubokom sposobnošću zapažanja i analize, eksplozivnom inteligencijom i imaginacijom". Ciliga Krleži spočitava, kao i neki od prethodnih autora, šutnju: "mucao je i izdaleka natucao" o staljinizmu tije-

²¹ HR-HDA-1950. HI. 80. Markus, Z. Miroslav Krleža In Memoriam. *Hrvatski list* (Lund). 5, 2(1982), str. 16-17.

²² HR-HDA-1950. HI. 80. Ciliga, A. Političko trgovanje lješinom Miroslava Krleže. *Hrvatski list* (Lund). 5, 23(1982), str. 8.

²³ Pojedini autori donose različite brojke prisutnih ljudi na Krležinu pogrebu održanom na zagrebačkom Mirogoju 4. siječnja 1982. Predrag Matvejević spominje tiskovne izvještaje o 10 tisuća ljudi, dok se njemu činilo da je bila riječ o 3 do 4 tisuće. Eliza Gerner, također osobno prisutna, ne donosi konkretnu brojku, već ističe "nepreglednu kolonu. Gotovo da je cijeli Zagreb došao na Mirogoj oprostiti se od svog pjesnika..." *Vjesnik* izvještava o "nekoliko tisuća radnih ljudi i gradana". Usp. Matvejević, P. *Razgovori s Krležom*. 8. prošireno izdanje. Zagreb: VBZ, 2011. Str. 174, Gerner, E. *Oproštaj s Gvozdom. Razgovori s Krležom*. Zagreb: Birotisak, 1993. Str. 111. i *Vjesnik* od 5. siječnja 1982., str. 1.

kom 1930-ih, odnosno o "gaženim pravima hrvatskog naroda pod Titovim režimom". U suprotnosti s Markusovim mišljenjem Ciliga nastavlja: "Hrvatske nostalgije, da će se Krleža u posljednji predbmrtni čas prenuti i kod odlaska tako lupiti vratima da ga ne samo Hrvatska i Jugoslavija nego i vanjski svijet čuju, nisu se ispunile. On je otišao sagnut, pogrbljen kao što je i živio u posljednjoj ovoj poslijeratnoj fazi svoga života..." Krleži Ciliga zamjera i što je tijekom 1940-ih i kasnije "zatajio prema Hrvatskoj" i stavio se u službu režima nakon dobivena oprosta za neodlazak u partizane. Ipak, uvjeren je da je Krleža svojim povremenim "zamuckivanjem" pokazivao "duboki panonski prezir spram novih gospodara-barbara". Na kraju članka Ciliga tvrdi da novi hrvatski politički gospodari (Milutin Baltić i Dušan Dragosavac), unatoč postojećim suprotnostima i sukobima s Krležom, trguju njegovim truplom i koriste njegovu "vječnu književnu slavu" da zajedno s liberalnim srbijanskim političarima stvore most za "jeftin kompromis" u stilu sporazuma Cvetković-Maček.

Drugi po redu prilog u istome broju napisao je Ivo Bulić, član ustaškog pokreta i državni tajnik, odnosno ravnatelj Glavnog ravnateljstva za javne radove u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske.²⁴ Vrlo naklonjen Krleži, Bulićev tekst privlači pažnju prvenstveno zbog tvrdnji o Krležinoj bliskosti s poglavnikom Antom Pavelićem i simpatiziranju NDH. Zbog nedostatka podrobnijih dokaza te načina na koji su prezentirani, vjerodostojnost tih tvrdnji mora se dovesti u pitanje, ali ih svejedno vrijedi zabilježiti. Bulić svoje kazivanje započinje napomenom da mu je o Krleži puno pripovijedao Mile Budak, koji je s Krležom "poslije povratka iz talijanske emigracije bio u stalnoj vezi". Poznato je da se Krleža nakon proglašenja NDH često sklanjao u sanatorij Đure Vranešića u Zelengaju u Zagrebu, a prema Buliću, u to su se vrijeme u bungalovu ispred sanatorija susretali brojni režimski dužnosnici i uglednici na "razgovore i izmjenu misli". Tim je razgovorima, tvrdi Bulić, ponekad prisustvovao i Krleža, izražavajući u njima Buliću bojazan "da ćemo mi Hrvati, i opet izgubiti državu, a krivnju je pripisivao neodlučnosti ondašnje hrvatske emigracije u Londonu i SAD... Manju je krivnju pripisivao šumi, jer se tada još nije moglo ni ocijeniti koja će struja u šumi pobijediti".

Najzanimljiviji dio Bulićevih sjećanja odnosi se na navodni susret Krleže s Pavelićem, "negdje koncem svibnja 1943."²⁵ Tad je prilikom obilaska Jelačićevih

²⁴ HR-HDA-1950. HI. 80. Bulić, I. Sjećanje na Miroslava Krležu. *Hrvatski list* (Lund). 5, 23(1982), str. 9-12.

²⁵ Krleža se, prema dosadašnjim saznanjima, s Pavelićem susreo u Banskim dvorima samo jednom, 23. rujna 1943., kada ga je potonji nastojao pridobiti za prihvaćanje jedne od visoko pozicioniranih dužnosti na području kulture. O tom je susretu Krleža pripovijedao brojnim sugovornicima (B. Krivokapić, S. Vereš, E. Gerner, Lj. Tadić) te je njegov opis i sadržaj objavljivan u tisku i publicistici. Usp. Čengić, E. *Krleža. (monografija)*. Zagreb – Sarajevo : Mladost – Oslobođenje, 1982. Str. 320-321, Lauer, R. *Miroslav Krleža-hrvatski klasik*. Zagreb : Naklada Ljevak, 2013. Str. 138-140, Štajduhar, M. *Pavelić, Ante*. U: *Krležijana. Sv. 2*. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999. Str. 139-140. Nakon Krležine smrti (1986.), pojavilo se i svjedočanstvo iseljenika Mladena Žigrovića (1917.-1986.), a prema kazivanju Branka Rukavine (1917.-1963.), šefa cjelokupne obavještajne službe NDH. Potonji je tvrdio da je osobno nazočio dvama susretima Pavelića i Krleže, i to u listopadu 1943., a Žigroviću ih je prepričao 1951. u Venezueli, koji ih je i objavio u knjizi *U žitu i kukolju: Eseji, članci i razgovori*. Barcelona – München : Knjižnica Hrvatske revije, Ljudi i krajevi, knj.

Novih Dvora u Zaprešiću od Pavelića dobio nalog da u Vranešićevu sanatoriju zamoli Krležu da dođe na razgovor. Ne navodi Krležin konkretan odgovor nego samo da je Krleža bio "miran, pa i radostan". Sljedećeg dana Pavelić je naredio Buliću da sutradan dovede Krležu na stražnji ulaz Banskih dvora. Opis razgovora koji slijedi, ton u kojem je vođen i ono što je prema Buliću tad izrečeno cijelu tu epizodu čini vrlo sličnom već spomenutoj tvorevini koju Lasić spominje u slučaju Žigrović-Rukavina i prema tome gotovo sigurno izmišljenom. Najbolji će dojam ostaviti ako se bude opširnije citirala:

"Kad smo ušli u predsoblje časa smo čekali i zatim nas je Poglavnik primio. Krleža se držao dosta povučeno, ali Pavelić, odjeven u svijetlo sivo odijelo, vrlo ga je srdačno pozdravio izrazom, zdravo Miroslave! Vrlo srdačno su se rukovali kao davni prijatelji, a na to Krleža njega osovi, kako si ti, Ante? Razgovor se nastavio prijateljski, bez sustezanja. Pavelić ga upita kako mu je zdravlje, da se nalazi u sanatoriju dr. Vranešića, te da li sada što piše. Krleža je obrazložio, što mu fali i zapitao Pavelića da li on što piše. Pavelić je odgovorio, da sada ništa, jer je pritisnut teškim dnevnim problemima, a da će valjda pisati, ako mu dadu, kad ponovo dođe u zatvor! – aluzija na *Lijepu Plavku* koju je napisao u Mussolinijevu zatvoru u Torinu. Krleža ga na to upita, zašto ponovo u zatvoru? Na to mu Pavelić odgovori, pa vidiše, (sic!) Miroslave, da su sa svih strana uprli da nam unište državu koju je hrvatski narod stekao poslije toliko stoljeća, i koju tako nužno treba za svoj daljnji opstanak. M. Krleža je to tada potvrdio i naglasio, da je tragično za nas Hrvate da uvijek zatajimo, kad nam se radi o biti ili ne biti! – Tu sam se i ja umiješao u tok razgovora i dodao, da su se pojavili novi Glembajevi u Hrvatskoj koji je izdaju, baš kao i oni prijašnji, njegovi. Obojica su se složili s mojim mišljenjem i dodali, ali mnogo gori i opasniji i opet za tuđe račune. Poslije ove male diskusije obratio sam se Poglavniku sa željom, da bih ja morao ići, jer imam hitne termine... Drugi dan navečer, M. Krleža mi je pričao o toku razgovora koji je trajao nešto više od jednog sata, dok nisu najavili talijanskog poslanika Casertana... Kod oproštaja obojica su se oprostili sa doviđenja, jer mu je rekao Pavelić da će ga nazvati, kad bude imao vremena, i poslati po njega. Tako se i dogodilo."

Autentičnost tako opisanog razgovora vrlo je upitna. Štoviše, bez dodatnih dokaza teško da se može potvrditi. Familijarna, prijateljska interakcija Krleže i Pavelića prilikom njihova prvog upoznavanja zvuči krajnje neuvjerljivo, a istodobno upada u oči da Bulić, inače sklon opisivanju raznih detalja, ne donosi ni slova o onome što mu je Krleža navodno ispričao kako se razgovor s Pavelićem odvijao nakon njegova odlaska. Nešto je rječitiji kada je riječ o navodnom drugom susretu na koji je Krležu doveo spomenuti Branko Rukavina, o čemu su detalji zasigurno

---

28, 1986. Enes Čengić citirao je taj dio Žigrovićeve knjige u: Čengić, E. *S Krležom iz dana u dan (1981–1988). Post Mortem II*. Sarajevo – Zagreb : Svjetlost – Globus, 1990. Str. 33-66, zajedno sa svojim opažanjima o nedosljednostima u pojedinim dijelovima Rukavinina kazivanja. Stanko Lasić je pak svojom uobičajenom pedantnošću usporedio dostupnu literaturu te Krležinu i Žigrovićevu inačicu, zaključivši da je potonja najvjerojatnije izmišljeni hibrid koautorstva Žigrovića i Rukavine te istovremeno upozorivši na brojne nelogičnosti u cijeloj toj priči. Usp. Lasić, S. Nav. dj. Str. 242-263.

kolali emigrantskim krugovima prije no što ih je Žigrović odlučio objelodaniti neposredno uoči Buličeve smrti 1987.

Pri kraju teksta Bulić uzima kao točnu informaciju dobivenu "od prijatelja iz Zagreba" da će Krleža biti pokopan u grobnici u Šestinama, pokraj Ante Starčevića, čime se vraća "na životni izvor snage svog hrvatskog naroda".²⁶ Buličeve završne misli dotiču se Krležina ismijavanja svih onih koji su ga "svojatali i iskorištavali", a koje on "šutke i s prezirom odbacuje... oni ne mogu zadovoljiti njegov uzvišeni i humani duh, a najmanje osjećaj za pravednošću".

Krležina smrt nije prošla nezapaženo ni među hrvatskim iseljenicima južne hemisfere. *Slobodna riječ* (Buenos Aires, Argentina, gl. urednik Vlaho Buško), glasilo argentinskih Hrvata, objavilo je tekst nepoznata autora *Odlaze naši velikani*, u kojem je uz tekst o Krleži, objavljen i nekrolog kardinalu Franji Šeperu (1905.-1981.), preminulom dan nakon Krleže, u Rimu.²⁷ U prilično uravnoteženom članku o Krleži prednost je dana njegovu književnomu radu, iako se nije smetnulo ocijeniti i njegove političke sklonosti. Prvenstveno se naglašava da tom smrću "hrvatska književnost gubi jednog od svojih najvećih imena, svakako najveće ime u literaturi sadašnjice" koji je "dao djela od trajne vrijednosti", posebno istaknuvši važnost *Balada Petrice Kerempuha* i *Zastava*. Podsjeća se na važnost koji je pridavao zelenom kadru i lenjinističkoj ideologiji, kao i na utjecaj kojeg je imao na mlade hrvatske generacije, "dobar ili loš, već prema političkom opredjeljenju promatrača". Nepoznati autor napominje da je Krležu krasila "misaona samostalnost" i da se "gotovo nikad nije htio podrediti partijskoj disciplini na uštrb svoga mišljenja". O Krležinom poslijeratnom djelovanju zanimljiva je autorova misao kako ga je "jugo-komunistički režim imenovao na razne političke položaje, kao člana CK SK Hrvatske i Jugoslavije, člana Sabora i slične funkcije, ali on tome nije posvećivao mnogo pažnje. Znao je da to partija radi radi vlastite propagande". Poput nekih prethodnih analitičara, i tu se ističe značenje Krležinog Ljubljanskog referata ("izazvao je odlučni preokret u književnosti svih naroda Jugoslavije") i potpisivanje *Deklaracije* ("istupio je kao Hrvat u obrani hrvatskog jezika"). Završnom se mišlju nastoji sažeti već spomenuto mišljenje koje obuhvaća književnu afirmaciju i politički diletantizam: "Njegova će djela ostati, dok će godine što nadolaze izbrisati sve one političke zablude kojima je tisuće mladih Hrvata zaveo na stranputicu."

Kraćim priopćenjem javio se i *Bilten Hrvatske Kršćansko Demokratske Stranke* (Nürnberg, Savezna Republika Njemačka, gl. i odgovorni urednik Josip

²⁶ Ovu je opciju Krleža sâm otklonio. *Moglo bi možda i u Šestinama. Skromno šestinsko seosko groblje na obroncima Sljemena... Ali ne, tamo neću. Gore je u opancima i narodnoj nošnji sahranjen Ante Starčević, pa će reći da sam došao k njemu. Usp. Čengić, E. S Krležom iz dana u dana (1981-1988). Post Mortem I. Sarajevo - Zagreb : Svetlost - Globus, 1990. Str. 15. Krleža je na kraju pokopan u grobnici na Mirogoju, gdje počiva zajedno sa suprugom Belom, u neposrednoj blizini arkada.*

²⁷ HR-HDA-1950. HI. 1. Nepoznat autor. *Odlaze naši velikani. Slobodna riječ* (Buenos Aires). 25, 290(1982), str. 1. Dodirne točke i slojevitost povezanost između dvojice velikana, Krleže i kardinala Šepera, unatoč činjenici da se nikad nisu osobno susreli, istražio je Daniel Miščin. *Usp. Miščin, D. Poetika dviju usporednih smrti. Miroslav Krleža i Franjo Šeper. Zagreb : Glas koncila, 2014.*

Krivić).²⁸ U njemu je oštrica pera nepoznata autora usmjerena prema odnosu Krleže i Tita. Krležin je književni rad sveden na formulaciju o "talentiranom piscu romana s problematičnom političkom i socijalnom filozofijom", a odnos s Titom okarakteriziran kao "sprega vezana istim naginjanjem aristokratskom načinu života i ako (sic!) je jedan protiv takvog načina života pisao, a drugi govorio, pa se može bez pretjerivanja reći, bila je to sprega dvojice egoista i oportunist".

J'accuse* australskog ogranka Hrvatske seljačke stranke: Nekrolog u listu *Hrvatska istina

Kao posljednje u nizu zasebno ćemo istaknuti posmrtno slovo koje je o Krleži objavio list *Hrvatska istina* (Glenroy, Australija, odgovorni urednik Ante Babić), glasilo australskog ogranka emigrantske Hrvatske seljačke stranke (HSS) pod vodstvom Jurja Krnjevića. To činimo zato što je u njemu sadržana cjelovita oštra negacija Krležina života i djelovanja, a intenzitet te novinske anateme čini je pogodnom za detaljniju analizu.

Nepoznati je autor tom prilikom sastavio neku vrst optužnice, koju je moguće raščlaniti na 7 točaka. Uz tvrdnju da je Krleža "bio i ostao enigma", u tekstu se tvrdi da je Krležina slava kao svjetskog pisca duboko, "u očima hrvatskog naroda, zamračena njegovim mršavim ili gotovo nikakvim hrvatskim domoljubljem". Zatim, Krleža je "bio velik prijatelj i ljubitelj krvnika Waltera Tite... jer kao što svi znamo, Tito je bio najveći mrzitelj cijelog hrvatskog naroda". Nadalje, Krleža je "i prije Drugog svjetskog rata bio mrzitelj Stjepana Radića, jer je bio nepopravljivi internacionalni komunistički zanesenjak". Na dušu mu se stavlja i posvemašnja šutnja u Titovoj Jugoslaviji: "Za vrijeme Proljeća 1971. Krleža je bio vrlo tih, a nakon Karadjordjeva je potpuno umukao. Nije digao niti najmanji glas prosvjeda protiv drakonskih osuda i progona njegovih hrvatskih kolega književnika i pisaca, a da ne govorimo o patnjama običnog hrvatskog čovjeka." S tim u vezi, kao sljedeći krimen može se navesti i zaključna misao teksta o kukavičluku i izdaji: riječ je o *izdajici* poniklom iz hrvatskog naroda, koji je, "premda veliki pjesnik i književnik, ŽIVIO KAO KUKAVICA I UMRO KAO KUKAVICA". Uz to se spominje kako Krleža "nije nikada bilo što pozitivno napisao o svom hrvatskom narodu", a kao posljednja točka optužnice navedena je njegova odanost komunizmu u obliku zvijezde petokrake koja mu je "bila i ostala životni vodič".

Osuda iz gornjih redaka, ili neki njezini dijelovi, često je ponavljana u hrvatskom medijskom prostoru sve do današnjih dana.²⁹ Stoga je sasvim logično usmjeriti ispitivački pogled i prema drugoj strani medalje. Potraga za odgovorom na nabrojene *sedam smrtnih grijeha* Miroslava Krleže odvodi nas na izvorište, k čo-

²⁸ HR-HDA-1950. HI. 36. Apr. (pseudonim) Umro Miroslav Krleža. *Bilten Hrvatske Kršćansko Demokratske Stranke* (Nürnberg). 3, 3(1982), str. 1.

²⁹ Usp. Dujmović, T. Nema alibija za šutnju velikog Krleže. *Večernji list*. 2007.

URL: <http://www.vecernji.hr/nema-alibija-za-sutnju-velikog-krleze-826671> (29. siječnja 2015.)

vjeku i piscu. Njegove misli zabilježene u publiciranim razgovorima koje je vodio s ljudima od povjerenja posljednjih desetljeća prije smrti, pokoji redak u sačuvanoj korespondenciji, objavljeni esejistički zapisi te opažanja prijašnjih znanstvenih promišljanja o tim temama sredstva su putem kojih Krležin glas može na trenutak oživjeti i tako omogućiti da se navedena pitanja sagledaju i iz druge perspektive.

U potrazi za odgovorom: Dijalog, korespondencija i pišćeva riječ

Miroslav Krleža nije ostavio trag u obliku javne pismene izjave, otvorenog pisma ili medijskog očitovanja o netom detektiranim *grijesima* proizišlih iz pera *Hrvatske istine*. To međutim ne znači da o tim pitanjima nije govorio ili da se na njih nisu osvrtni njegovi biografi i krležolozi u svojim istraživanjima. Krleža je od 1960-ih do svoje smrti ostvario dijalog s nekoliko bliskih suradnika i povjerenika koji su marljivo bilježili njegova razmišljanja o raznovrsnom spektru tema te ih dobrim dijelom i publicirali. U našoj potrazi za Krležinim viđenjem istine nužno je skupiti komadiće tih kazivanja koja do nas dopiru posredstvom drugih. Naši vodiči u tom su smislu, uz neizostavnog Enesa Čengića (1926.-1995.), dugogodišnjeg Krležina izdavača i kućnog intimusa, Eliza Gerner (1920.-2013.), istaknuta glumica HNK Zagreb, scenska partnerica Bele Krleža, također višegodišnja kućna prijateljica na Gvozdu, te još uvijek živući leksikograf Josip Šentija (1931.), sudionik Hrvatskog proljeća, Krležin suradnik iz Leksikografskog zavoda i svjedok brojnih razgovora koje je vodio sa svojim *šefom*, te napokon Predrag Matvejević (1932.), hrvatski književnik, također dionik Krležine kućne svakodnevice. Svi su oni na svoj način doživjeli Krležu i kroz razgovore s njim ostavili svjedočanstvo o njegovim stavovima i mislima. Ne smijemo zanemariti niti ono što je Krleža napisao u svojim djelima u vezi s pojedinim detektiranim točkama optužnice, a za dodatnu širinu i potpunost pogleda potrebno je istaknuti i neki od značajki oblikovanih zaključaka našeg najverziranijeg krležologa, Stanka Lasića (1927.). Tom se kombinacijom moguće približiti i samomu Krleži, odnosno njegovoj viziji problema koji su, prema pisanju hrvatskog političkog iseljništva, predstavljali kamen spoticanja i pomutnje.

Ako krenemo od prve i šeste točke, koje Krleži zamjeraju nedostatak domoljublja i posve negativan doživljaj nacionalnog, pregled Krležinih političkih eseja između dva rata svjedoče da je s velikom pažnjom pisao o dugoj i bremenitoj povijesti hrvatskog nacionalnog pitanja, shvaćajući vrlo lucidno njegov položaj u pojedinim povijesnim trenucima: "Danas spram Beograda, draga naša Hrvatska nije više ni to što je bila u odnosu spram Kolomanove Krune. Iz jugounionističke perspektive, Hrvatska je danas prisajedinjena prečanska provincija, objekt i interesna sfera čaršije kao Makedonija ili Bosna sa Hercegovinom, jedno izvjesno političko područje okupirano četama na temelju st. germanskog mirovnog ugovora godine 1918."³⁰ Optužbe za renegetstvo vjerno su ga pratile tijekom godina, pa je osje-

³⁰ Krleža, M. *Stjepan Radić u Beogradu*. U: *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*. Sarajevo : Veselin Masleša, 1990. Str. 228.

tio potrebu da ih se izravno dotakne: "O, koliko sam puta čitao i čuo o svojoj malenkosti da sam internacionalistički odrod i da mrzim hrvatstvo, premda ne poznajem među hrvatskim piscima ni jednoga koji bi bio *narodniji* od mene i ni jednog koji je više od mene varirao temu o potisnutoj svijesti hrvatskog nacionalnog osjećaja. U Beogradu me beogradski novinari (šoveni i separatisti) napadaju kao frankovca, a nedavno mi je *Srpski književni glasnik* predbacio kroatocentrično držanje, premda već godinama čeznem za jednim *srbocentričnim* svojim pandanom u beogradskoj štampi..."³¹

U spomenutom i drugim političkim esejima Krleža nije pisao samodopadno i idealistički skladno o svom narodu, nego se posvetio slikanju realnosti, što ne znači da ga nije volio i razumio: "Svi narodi evropski imaju svoje laži i svoje velike, zaglupljujuće i uspavljujuće fraze, svoje historijske fanfaronate i sramote, ali ni jedan ne stupa tako siromašan ni tako bijedan, upravo gol i bos, za svojom Fata-morganom, kao naše regionalno, kampanilističko hrvatstvo. Nepoznati, prezreni i izrugivani, barbari za Zapad, a Švabe za pravoslavni Istok, Hrvati trče za svojom Modrom Pticom Slobode uvijek u bolećivu zanosu za obmanom i lažima, razdirani poetskom inspiracijom za ostvarenjem svojih ideala, uvijek podjednako ustrajno u nerazmjeru spram stvarnosti. Hrvati odriču se stoljeća svoje vlastite individualnosti za volju neke više, imaginarne integracije, precjenjujući snage svoje vlastite fantazije dobronamjerno, povjerljivo, nekritički, smiješni kao zrakoplovci, lutajući za prividenjima, nikako ne nastojeći da spoznaju kako im se snovi ne podudaraju sa zbiljom."³²

Dakako, vrlo je važno napomenuti i to da je Krleža u svojoj osobi obuhvatio dvije sastavnice koje su političkoj emigraciji kao cjelina bile kategorički neprihvatljive, bio je naime, i Hrvat i Jugoslaven. Kao što svjedoči Predrag Matvejević: "Pokazao nam je kako je moguće biti nacionalan a da se pritom ne bude ni nacionalist niti samo *svojima svoj*: bio je u isto vrijeme i Hrvatom, i Jugoslavenom i – po širini svojih pogleda na svijet – građaninom svijeta. Pojam naroda pretpostavljao je pojmu nacije, Nacionalna pitanja nije zanemarivao, ali im je prilazio kao internacionalist."³³ Konačno, Krležino viđenje iskazivanja hrvatstva nije se podudaralo s uobičajenim iseljeničkim izričajem tog vremena. Nazdravičarstvo, operetni nacionalizam i vijorenje zastava nisu bili Krležin svijet. On je uvijek posezao za "kutijom olovnih slova" i "uvjerenim akcijama i vječnom borbom" nastojao svoj narod izvući iz "balkanske krčme".³⁴

³¹ Krleža, M. *O malogradanskoj ljubavi spram Hrvatsva*. U: *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*. Sarajevo : Veselin Masleša, 1990. Str. 119.

³² Krleža, M. *Malogradanska historijska shema. Odlomci predgovora za studiju o hrvatsko-srpskom problemu*. U: *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*. Sarajevo : Veselin Masleša, 1990. Str. 116.

³³ Matvejević, P. Nav. dj. Str. 12.

³⁴ Usp. Gerner. E. Nav. dj. Str. 19-20. Složenu problematiku Krležina shvaćanja nacionalnog pitanja u svim životnim fazama stručno je obradio Marino Badurina u diplomskom radu *Povijesnost percepcija hrvatskog nacionalnog pitanja u djelu Miroslava Krleže*, obranjenom 2014. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

Česta tema emigrantskog tiska bio je odnos Krleže i Josipa Broza Tita. Nekoliko je mogućih razloga zbog čega je Krleža nakon 1945. ostao vjeran tadašnjemu gromovniku i proveo ostatak života u njegovoj sjeni. Iako nipošto od presudne važnosti, tu je element prijateljstva, koje se razvilo iz poznanstva tijekom 1920-ih, kao i obostrana pripadnost lijevom kraku političkog spektra. Od znatno je veće važnosti činjenica da je upravo Tito bio osoba koja je 1945. stala iza Krleže, u trenutku kada je položaj potonjeg bio u najmanju ruku nedorečen i neizvjestan. Otpadnik iz partijskih redova nakon sukoba na književnoj ljevici tijekom 1930-ih, prozivani trockist i ideološki mutikaša u očima agitpropovskih glava nije imao razloga da dolazak diktature proletarijata dočeka spokojno. Tito je svojim neprijepornim autoritetom zaustavio partijske jastrebove kako u prestanku prijeratnih ideoloških sukoba, tako i u marginalizaciji, pa i osvetničkoj likvidaciji Krleže u prvim danima poslijeratnog meteža. Krleža je o tome govorio brojnim sugovornicima: "Stavio je ruku na moje rame kad mi je bilo najteže. Da njega nije bilo raskomadali bi me oni s kojima sam se sukobio.... Ovdje bih ja, međutim, i danas bio šugavo pseto da nije glavnoga gazde. Trebalo je samo vidjeti kako je on ove ovdje godinama lomio u vezi sa mnom. Bez toga, ponavljam Vam, ja bih bio odbačen kao otpadnik i izdajnik."³⁵

S tim u vezi, Krleža je prihvatio i titoistički režim, sigurno ne sasvim iz osobne odanosti prema Titu, nego i zbog uvjerenja kako je takav državni oblik i njegov vrhovni autoritet, uz sve svoje devijacije, jedina politička formula koja u trenutnom međunarodnom odnosu snaga može održati na okupu sve iskonske suprotnosti sadržane u jednoj višenacionalnoj državnoj zajednici i istovremeno neutralizirati diktate velikih sila spram jugoslavenskih naroda. Izvan toga, postojala je mogućnost etatiističkog staljinizma ili liberalne demokracije, u čiju se neučinkovitost u sklopu jugoslavenskog okvira Krleža uvjerio za vrijeme monarhističke Jugoslavije.³⁶ Pritom nije imao iluzija o režimu niti je sumnjao u to da će nakon Titove smrti kola krenuti nizbrdo, privatno često ponavljajući sintagmu o *plavom otoku* naspram klanja koje bi moglo uslijediti.³⁷ Lasić pak iznosi 3 bitne teze za razumijevanje odnosa Tito-Krleža. Prvo, da je Krleža povijest shvaćao kao začarani krug neprestanog besmislenog batiranja u kojem jedna batina smjenjuje drugu i udara na isti način, pa da se pozitivnom može smatrati ona koja je skinula nešto manje ljudskih glava od neke druge. Zatim, Krleža je po uspostavi Titova režima uvidio kako funkcionira piramida vlasti i stoga je pred Titom popustio i pristao na određene koncesije kako bi ga iskoristio i izborio se "da tešku povijest koju smo živjeli učini manje krvavom". Naposljetku, sve to Krležu nije pretvorilo u slugu

³⁵ Usp. Matvejević, P. Nav. dj. Str. 157. i Šentija J. *S Krležom, poslije '71. Zapisi iz leksikografskog rokovnika*. Zagreb : Školska knjiga, 2011. Str. 215.

³⁶ Usp. Lasić, S. *Krleža. Kronologija života i rada*. Zagreb : Grafički zavod Hrvatske, 1982. Str. 326. i Krleža, M. *Kalendar jedne parlamentarne komedije*. U: *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*. Sarajevo : Veselin Masleša, 1990. Str. 329-400.

³⁷ Usp. Lauer, R. Nav. dj. Str. 10. i 195., Šentija, J. Nav. dj. Str. 198. te Bilandžić, D. *Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945-2005*. Zagreb : Prometej, 2006. Str. 74.

režima; njegov se realizam "nije pretvorio u sluganstvo" i realist "nije postao čankoliz. U dugom Krležinom životu Tito nije bio ni prvi ni zadnji autokrat (zadnji će biti Bakarić) s kojim je trebalo znati razgovarati da bi se postigao maksimum mogućeg".³⁸ O tom će maksimumu i njegovoj naravi uskoro biti riječi kod razmatranja Krležine šutnje i navodnog kukavičluka.

Kada je riječ o Krležinu odnosu spram Stjepana Radića, on nije bio jednoznačan. Nema sumnje da su razmimoilaženja u političkim pogledima bila posljedica različitih ideoloških pripadnosti i sklonosti, no nipošto se ne može govoriti o mržnji. Krleža je 1926. Radiću zamjerao nesklonost marksizmu, odustajanje od republikanizma i ulazak u Pašićevu vladu. "Jedno je izvan spora i dobro je da se naglasi: Stjepan Radić, sudi li se o njemu pozitivno ili negativno, spada u kategoriju prosječnog zbuđenog inteligenta na prijelazu iz Devetnaestog u Dvadeseto stoljeće... U hrvatskoj novijoj političkoj historiji prvi čovjek, koji je shvatio da seljačke mase oko Stubice i Klanjca imaju svoju vlastitu klasnu prošlost... bio je Stjepan Radić. Mjesto da na osnovi negativnoga seljačkoga klasnog iskustva zamisli dosljednu političku koncepciju za agrarnu solidarnost seljačkih masa na čitavom terenu ove zemlje... on se odmah, na početku svoje karijere zapleo u vrzinom kolu svojih i naših nacionalnih i klasnih protuslovlja, i s tim nesretnim prtljagom – pod programatski ukletom parolom *Aula est pro nobis* – on je već eto po drugi put doigrao svoju historijsku ulogu. Prvi put kada je buknuła konflagracija godine 1914, a sada, eto, 27. III. 1925. po drugi i posljednji put... Pisao je o kolonizaciji, o Slavenima i financijskim problemima Evrope, ali za Radića Marx je bio i ostao *Židov*, a kao antisemit on nije mogao da drži do *židovske* formulacije fakata ništa!"³⁹

Bez obzira na tu polemičku žestinu, niti Krleža nije ostao imun na dojam tragične smrti Stjepana Radića nakon ranjavanja u beogradskoj skupštini krajem lipnja 1928., pa je svoj nekrolog napisao u znatno drukčijem tonu: "Čitav tridesetogodišnji kompleks pojave Radićeve može se u raznim fazama trajanja promatrati s lijeva i s desna, pozitivno i negativno, ali netko, tko za one panične zvonjave u ponoći između osmog i devetog kolovoza godine tisuću devet stotina dvadeset i osme nije osjetio, da je umro jedan romantični ljubavnik Hrvatske, taj nema pojma o ovoj našoj psihološkoj malogradanskoj čežnji za hrvatskom slobodom. Ovi dani Radićeve posmrtnе slave manifestirali su vidljivo, da mu je narod njegovu iskrenu ljubav vratio ljubavlju. On je bio jedan od rijetkih hrvatskih političara, kome je bilo suđeno, da ga ponese elementarna simpatija čitavog naroda, punim jedrima apoteoze na odru... svršio je kao sanjar poslije beskrajnih zatvora, lutanja i emigracije, ustrijeljen u jednoj vojničkoj jašionici, pregrađenoj za parlamenat... Govoriti nad krvavim Radićem žalosno je i teško... Jer ako je između naših mudrih političkih glava postojala samo jedna jedina, koja bi mogla nadsvoditi romantičnom i

³⁸ Lasić, S. *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga šesta. Silazak s povijesne scene : 1982–1990*. Zagreb : Globus, 1992. Str. 44-45., 181. i 476.

³⁹ Krleža, M. *Stjepan Radić u Beogradu*. U: *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*. Sarajevo : Veselin Masleša, 1990. Str. 220., 227. i 253.

slavenskom konstrukcijom političkoga mosta sve provalije između Zagreba i Beograda, to je bila glava Stjepana Radića, a, eto, upravo ta jedina glava leži pred nama krvava..."⁴⁰ Stjepan Radić spada, dakle, u onu plejadu hrvatskih ličnosti, poput A. G. Matoša, Ksavera Šandora Gjalskog ili Ante Trumbića, o kojima je Krleža tijekom života evoluirao u mišljenju i prosudbi.

"Šutjeti, izšutjeti se, našutjeti se do sita, isponaćutasmo se do grla, preko glave, već prema prilikama, dakako. Može se šutjeti iz prkosa, a veoma često i zbog nemoći: ponajčešće duga, gluhonijema stanja duha, zabezegnuta zanijemjelost, kad čovjeku stane pamet" – tako je Krleža razmišljao o šutnji.⁴¹ Dolazimo do dvije povezane zamjerke, one o Krležinoj šutnji, napose poslije sloma Hrvatskog proljeća, ali i šire, te okrivljavanja za sklonost kukavštini i izdaji hrvatskih nacionalnih interesa.

Krleža je po završetku Drugog svjetskog rata i oslobođenju nesumnjivo bio u dilemi, suočen sa svojim unutarnjim protuslovljem, da se poslužimo sintagmom Leonea Glembaya, kako se postaviti prema režimu, prema novoj diktaturi, onoj proletarijata, pogotovo u prvim olovnim godinama, dok još nije ni bilo naznaka postepene ograničene liberalizacije, a istovremeno zadržati i osigurati prostor za slobodno umjetničko djelovanje. To je tek jedna u nizu dihotomija koje se vežu uz Krležu. U konačnici on je postao, kao što kaže Lasić, suputnik vlasti; predratni se disident i negator prometnuo u razumnog analitičara sklonog umjerenosti i razumnoj kritici.⁴² Krleža se nije javno izjašnjavao o društveno-političkim pitanjima, nego je politički djelovao u internom krugu i putem osobnih kontakata: antišambiranje i interveniranje bio je njegov način djelovanja.⁴³ To je bilo u skladu s Krležinim preciznim poimanjem prirode režima i granica do kojih se moglo ići: "A ja vam kažem da bi Hrvatima bilo zdravije i mudrije djelovati konkretno, pragmatično, misliti svoje, ali djelovati u okviru danih mogućnosti, koje treba znati, o kojima treba imati jasnu svijest, o tome što se može, a što se ne može. To bi bilo neizmjerljivo mudrije, nego cmizdriti i tugovati nad izgubljenim bitkama."⁴⁴ Međutim, Krležine se aktivnosti u titoističkom razdoblju nisu svodile samo na puko interno mešetarenje.

Tu nam se kao "šlagvort" javlja Krležina misao koju je napisao u pismu pohranjenome u HDA. Uputio ga je 5. rujna 1958. Aleksandru Kešku (1931.-?), kulturnom radniku iz Sarajeva, u to vrijeme zaposlenom na radničkom sveučilištu "Đuro Đaković". Odgovarajući na neka postavljena pitanja, Krleža kaže i sljedeće: "Što se tiče – moralno – intelektualne krize, mislim krize Vašeg pokoljenja, uvaži-

⁴⁰ Krleža, M. *Stjepan Radić na odru*. U: *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*. Sarajevo : Veselin Masleša, 1990. Str. 263., 269., 280. i 281.

⁴¹ Usp. Matvejević, P. Nav. dj. Str. 53.

⁴² Usp. Lasić, S. *Krleža. Kronologija života i rada*. Zagreb : Grafički zavod Hrvatske, 1982. Str. 323., 329-330. i *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga šesta. Silazak s povijesne scene : 1982-1990*. Zagreb : Globus, 1992. Str. 170.

⁴³ S. Lasić, S. *Krleža. Kronologija života i rada*. Zagreb : Grafički zavod Hrvatske, 1982. Str. 330-331.

⁴⁴ Šentija, J. Nav. dj. Str. 46.

te, dragi Keško, da nije bilo još ni jedne jedine evropske generacije od Dante-a do Plancka, za posljednjih, 5, 6, vjekova, da se nije probijala kroz raznovrsne krize. Prema tome, izvolite Vi zajedno s Vašom generacijom da se potrudite oko iznalaženja novih i potrebnih formula kako da se popravi ovaj svijet, koji po svemu, od početka, nije naročito sklon ljudskoj pojavi na ovoj sitnoj planeti."⁴⁵

U tom se smislu može promatrati i netom opisana Krležina poslijeratna aktivnost, kao jedan od načina popravljanja jetkog sustava i stvarnosti. I dalje: Krleža je kroz svoj poslijeratni književni, a posebno znanstveno-enciklopedijski rad u Leksikografskom zavodu, koji je njegovom inicijativom pokrenut i realiziran, odlučio načelo stvaranja i rada pretpostaviti prepustanju jalovom disidentstvu, jurišanju na vjetrenjače ili pasivnoj letargiji. Cjelokupnu "stratešku kapitulaciju" poslije 1945., kako ju je nazvao Lasić, Krleža je izabrao "ne samo zbog sebe, nego i zbog (i radi) naroda kojem je pripadao. Nije li, makar dijelom razmišljao i ovako: na koji način mogu sada biti najkorisniji svome narodu, što mogu učiniti za njega, kakav most prema svijetu izgraditi?" Krleža je nastojao da "radom nadvlada svoj *grieh* te ostavi iza sebe bar neke upitnike od kojih se može poći".⁴⁶

Takav se stav i način djelovanja izvanjski vrlo lako može poistovjetiti s kukavičlukom, no iz njega prije svega isijava osjećaj za krutu realnost i volja da ju se u okviru danih mogućnosti oblikuje i popravlja. Takvo razmišljanje ne čini Krležu nacionalnim i političkim krivovjercem ili otpadnikom koji se nalazi na drugoj strani barikade, nasuprot hrvatskomu narodu, u smislu kako su to doživljavale pojedine iseljeničke grupacije. Najposlije, možemo se zapitati što bi se dogodilo da je Krleža doista *isukao mač* i žestoko javno istupio protiv Tita i Jugoslavije. Gotovo je sigurno da takav potez ne bi rezultirao nikakvim konkretnim probitkom ni za Krležu ni za hrvatski narod. Pretpostaviti je da bi mu bila onemogućena svaka daljnja javna djelatnost, čime bi hrvatska kultura, kultura malog naroda, bila znatno okljaštrena. Takav bi postupak s Krležine strane bio, da upotrijebimo jednu njegovu frazu, obično davanje šamara lokomotivi.

Nastavno uz tu prijepornu točku, treba napomenuti da je Krleža i sâm bio svjestan tih prigovora koji su mu bili upućivani iz nekih krugova te je u razgovoru s Enesom Čengićem ustvrdio: "Neki traže da idem u ove ili one akcije, zamjeraju mi ovo ili ono. Razmišljao sam o tome, čak namjeravao pokrenuti vlastiti časopis, ali on bi izašao samo u jednom broju i više ga ne bi bilo. Tražiti od mene da rušim režim i ovakvu Jugoslaviju sasvim je besmisleno, iako ona nije vizija nečega što sam ja zamišljao. Ideološke hipoteke, srednjovjekovni mentaliteti vezali su nam ruke, ali s druge strane, Jugoslavija ovakva kakva jest, najmanje je zlo, te prema tome ostajem integralist, ali potpuno razočaran. Tvrde da nisam progovorio... Sputavan sam, brate, na kojekakve načine, moje knjige također. A valjda sam neke stvari

⁴⁵ HR-HDA-1801. Razne osobe. 119. Keško, Aleksandar. Pismo je objavljeno u Krleža, M. *Pisma*. Sarajevo : Oslobođenje, 1988. Str. 200-202.

⁴⁶ Lasić, S. *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga šesta. Silazak s povijesne scene : 1982–1990*. Zagreb : Globus, 1992. Str. 167. i 170.

rekao i u Enciklopediji! Možda ne sve do kraja, ali najviše koliko se moglo u uvjetima policijske i partijske stege. Iako sam od Tita imao odriješene ruke, vezali su mi ih drugi. A što se pisanja tiče, gdje bi mi bio kraj da nisam stvarao Enciklopediju od 1950. do danas. A uz sve obaveze i bezbrojne stranice Marginalie lexicographicice ipak sam napisao *Banket u Blitvi*, dopisao čin *Agonije*, napisao šest svezaka *Zastava*, *Areteja*, nekoliko knjiga dnevnika, i tako dalje i tako redom... Ali za slijepce je to ništa."⁴⁷

Krležin se stav i način djelovanja potvrdio i u odnosu prema Hrvatskom proljeću, o čemu zorno svjedoči Josip Šentija, koji je Krležinu javnu šutnju nakon sloma okarakterizirao "teškom činjenicom hrvatskog javnog života. Povjeravao se samo intimnom prijateljskom krugu i dnevniku... iza kulisa potpora *proljeću* i *proljećarima*, ali i prijateljske grdnje *proljećara*; privatno, iza kulisa, iskrena naklonost prema predstavnicima novog naraštaja, a na javi – šutnja... Točno je naslutio i prosudio odnos prava i sile, ali se ponašao u skladu sa svojim životnim obrascem, koji je iskušao u političkim tjesnacima kroz koje je u životu morao proći nekoliko puta... Povukao se u svoj odabrani položaj na kojeg na sve gleda iz perspektive vječnosti."⁴⁸ Pitanja su se ipak rojila u Krležinoj glavi, pa se u tom smislu i požalio u travnju 1972: "Sad mi je kao psu žao što onda nisam o tome javno govorio, jer bih sada imao pravo govoriti javno o onome što mi se kod ove gospode drugova također ne dopada... O ovoj hajci i galami koja se diže na sve strane. Ali dozvolite, dovoljno sam star i iskusan da vidim, da je i ovo prolazno. Samo, ne tako skoro, ne tako brzo kao što možda neki misle."⁴⁹ Stanje poslije Karadordeva Krleža ipak nije samo pasivno promatrao, nego se u skladu sa svojim načinom djelovanja posvetio otupljivanju oštrice represalija nad proljećarima, intervenirajući kod Tita i Bakarića bilo za potpuno oslobođenje (Ljudevit Jonke, Petar Šegedin, Miroslav Brandt i dr.) ili ublaživanje kazni (Franjo Tuđman). Uspješno se zauzeo i za opstanak pojedinih kulturnih institucija u kojima je bio utjecajan (od Leksikografskog zavoda, Nakladnog zavoda Matice hrvatske, pa do JAZU i njezinih časopisa).⁵⁰

O posljednjoj točki ove optužnice, Krležinoj odanosti komunizmu, već je djelomično bilo riječi kod isticanja razloga prihvaćanja titoizma. Neosporna je činjenica da je Krleža politički dosljedno bio pristaša komunističkog esencijalizma, što je "njegov sjaj i njegova bijeda".⁵¹ Bio je uvjeren da je u postojećim okolnostima i državnom okviru jedina alternativa kapitalizmu i neoliberalizmu. Stoga ćemo to pitanje zaključiti s primjedbom da unatoč svojoj općoj dosljednosti samoj ideji Krleža ju nikad nije pretvorio u kategorički dogmatski totem, zlatno tele ili sveti Gral. Kao dijalektičar trajno je sumnjao, propitkivao, ispitivao, a u određenim

⁴⁷ Čengić, E. *S Krležom iz dana u dana (1981–1988). Post Mortem I*. Sarajevo – Zagreb : Svjetlost – Globus, 1990. Str. 354–355.

⁴⁸ Šentija J. Nav. dj. Str. 19. i 128.

⁴⁹ Isto. Str. 33–34.

⁵⁰ Lasić, S. *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga šesta. Silazak s povijesne scene : 1982–1990*. Zagreb : Globus, 1992. Str. 22–25.

⁵¹ Isto. Str. 48.

trenutcima i mijenjao. Još je u svom *Izletu u Rusiju* zamijetio: "Biti pak pouzdan u pozitivnom političkom smislu, iz ove perspektive, znači biti pod znakom pitanja. To su dileme, svakako veoma delikatne, te nije jednostavno snaći se u zamršenim situacijama, a da čovjek ne izazove često neuračunljive, a često i suviše scene."⁵²

Zaključak

Iako prvenstveno književnik, a ne profesionalni političar, Miroslav Krleža bio je politički angažiran pisac. Bilo da je pisao o prošloj i tekućoj političkoj situaciji u svojim esejima i dnevničkim zapisima između dva rata, ispisivao neke od beletrističkih stranica svojih romana (*Na rubu pameti, Banket u Blitvi, Zastave*) i novela (*Hrvatski bog Mars, Smrt Florijana Kranjčeca, Smrt Tome Bakrana*) ili pak aktivno sudjelovao u političkim zbivanjima svoje epohe (skandal u zgradi *Kola* sredinom studenog 1918. prilikom čajanke povodom dolaska srbijanske vojske u Zagreb, tzv. sukob na ljevici, potpisivanje *Deklaracije* 1967.), *umjetnost mogućeg* vječno ga je pratila, ponekad samo kao književna kulisa koja je manje ili više dolazila do izražaja. Ako je suditi prema njegovim riječima, Krleža svoje povremene izlete u aktivna politička zbivanja nije smatrao mudrim potezima: "Ako ste talentirani, budite beletrist, ne bavite se politikom. Moja su iskustva s njom najgora. Uvijek sam pogriješio kad sam joj se prepuštao. Ne treba joj se predati. Ni po koju cijenu."⁵³

Analiza periodike iz rukopisne ostavštine Nikole Čolaka pokazuje da je hrvatska politička emigracija Krležu u većini slučajeva promatrala kroz prizmu njegova percipiranog komunističkog političkog habitusa, iako njihove ocjene nisu bile jednoznačne. One su se kretale u 3 smjera: od izrazite afirmacije preko umjerenе kritičnosti, pa sve do posvemašnje negacije. Ni najoštrij kritičari nisu mu doduše zanjekali veliki književni talent ni značaj za hrvatsku književnost i kulturu. Intenzitet iseljeničkog razdora po pitanju Krleže osjetno se povećavao kad su ga pojedine iseljeničke grupacije svodile isključivo na političku dimenziju. Razlike u političkim stajalištima, poimanju tadašnjeg političkog trenutka i uopće pogledu na hrvatsko nacionalno pitanje te u iskazivanju nacionalnog bile su u takvim slučajevima previše međusobno protivne, pa je stoga bilo iluzorno očekivati neku veću razinu uzajamnosti i razumijevanja. Krleža je o mnogim tim točkama prijepora progovorio u svom spisateljskom i enciklopedijskom radu, no za pretpostaviti je da iseljenički krugovi nisu (pre)često radi boljeg uvida posezali za njegovim knjigama, što je sigurno pridonijelo naglašenoj netrpeljivosti. Ništa se manjim uzrokom ne čini ni fizička udaljenost, jer ni jedna strana na taj način nije bila u mogućnosti izravno produbiti vlastite spoznaje o međusobnom (ne)činjenju.

Krleža je, kao što je vidljivo iz predočenih zapisa njegovih bliskih suvremenika i zaključaka studioznih teoretičara i povjesničara književnosti, u socijali-

⁵² Krleža, M. *Izlet u Rusiju*. Sarajevo : Oslobođenje, 1985. Str. 289.

⁵³ Šentija, J. Nav. dj. Str. 47.

stičkoj Jugoslaviji odabrao nekoliko načina javnog i privatnog djelovanja s ciljem mijenjanja i popravljavanja totalitarnog sustava koliko je to bilo moguće uslijed vanjskih i unutarnjih zadanosti. U tome je djelovao pragmatično, služeći se uglavnom svojom sintagmom iz romana *Banket u Blitvi* o *kutiji olovnih slova* kao najboljoj zaštiti ljudskog dostojanstva, te privatnim poznanstvima s nekim od vrhovnih nositelja političke vlasti. Hrvatsko političko iseljništvo imalo je u znatnoj mjeri ne samo drukčije političko-programske zasade (pri čemu su one najradikalnije Krleži razumljivo bile sasvim strane), nego i metode njihova postizanja. To je bio nepremostiv jaz između dviju strana.

Ta je polemičnost o Krležinu djelovanju u socijalističkoj Jugoslaviji opstala u javnim i znanstvenim krugovima do danas, ponekad zasjenjujući ono glavno, Krležu pisca, klasika hrvatske književnosti, koji je u gotovo svim književnim vrstama obradio širok raspon tema, ostavio iza sebe djela trajne vrijednosti i aktualnosti, čije brojne stranice još uvijek čekaju na nova čitanja i interpretacije.⁵⁴ Krležina politička djelatnost također ostavlja dovoljno prostora za buduća znanstvena propitkivanja te djelomično revidiranje nekih od dosad etabliranih spoznaja prisutnih u javnosti. U tom smislu, i pojedini aspekti stavova hrvatskog političkog iseljništva o Miroslavu Krleži, koje je ovaj rad nastojao rasvijetliti uzevši kao poticajnu vodilju skup hemerotečnog arhivskog gradiva, pružaju obilje mogućnosti za daljnju znanstvenu obradu.

Izvori

HR-HDA-1801. Zbirka Razne osobe

HR-HDA-1946. Osobni arhivski fond Čolak Nikola

HR-HDA-1950. Zbirka Hrvatski iseljenici

Literatura

Bakarić, V. *Unitarizam kao ideologija doživio je historijski poraz*. U: *Deseta sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske*. (Prema autoriziranim tekstovima magnetofonskog zapisnika). Zagreb : Vjesnik, 1970.

Bilandžić, D. *Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945-2005*. Zagreb : Prometej, 2006.

---

⁵⁴ U tom je kontekstu kao svojevrsna svježa istraživačka nova sinteza Krležina života i djela posebno dobrodošla već citirana knjiga Reinharda Lauera (1935.), umirovljenog profesora slavističke filologije na Sveučilištu u Göttingenu, koji se kroz svoja proučavanja hrvatske književnosti posebno posvetio Krleži. Usp. Borić, G. Reinhard Lauer, sveučilišni profesor i slavist. Krleža, univerzalni klasik hrvatske književnosti (intervju). *Vijenac* (Zagreb). 437(1982), URL: <http://www.matica.hr/vijenac/437/Krle%C5%BEa%2C%20univerzalni%20klasik%20hrvatske%20knji%C5%BEevnosti/> (5. veljače 2015).

Čengić, E. *Krleža. (monografija)*. Zagreb – Sarajevo : Mladost – Oslobođenje, 1982.

Čengić, E. *S Krležom iz dana u dan (1981–1988). Post Mortem I*. Sarajevo – Zagreb : Svjetlost – Globus, 1990.

Čengić, E. *S Krležom iz dana u dan (1981–1988). Post Mortem II*. Sarajevo – Zagreb : Svjetlost – Globus, 1990.

Čengić, E. *S Krležom iz dana u dan (1975–1977). Trubač u pustinji duha*. Zagreb : Globus, 1986.

Čoralić, L. *Čolak, Nikola*. U: *Hrvatski biografski leksikon. Sv. 3*. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993.

Gerner, E. *Oproštaj s Gvozdom. Razgovori s Krležom*. Zagreb : Birotisak, 1993.

Krleža, M. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Naklada Ljevak – Matica Hrvatska – HAZU, 2006.

Krleža, M. *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*. Sarajevo : Veselin Masleša, 1990.

Krleža, M. *Hrvatski bog Mars*. Zagreb: Naklada Ljevak – Matica Hrvatska – HAZU, 2001.

Krleža, M. *Izlet u Rusiju*. Sarajevo : Oslobođenje, 1985.

Krleža, M. *Pisma*. Sarajevo : Oslobođenje, 1988.

Krleža, M. *Zastave. Knjiga peta*. Zagreb: Naklada Ljevak – Matica Hrvatska – HAZU, 2000.

Lasić, S. *Krleža. Kronologija života i rada*. Zagreb : Grafički zavod Hrvatske, 1982.

Lasić, S. *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga šesta. Silazak s povijesne scene : 1982–1990*. Zagreb : Globus, 1992.

Lauer, R. *Miroslav Krleža-hrvatski klasik*. Zagreb : Naklada Ljevak, 2013.

Matvejević, P. *Razgovori s Krležom. 8. prošireno izdanje*. Zagreb : VBZ, 2011.

Mišćin, D. *Poetika dviju usporednih smrti. Miroslav Krleža i Franjo Šeper*. Zagreb : Glas koncila, 2014.

Šentija J. *S Krležom, poslije '71. Zapisi iz leksikografskog rokovnika*. Zagreb : Školska knjiga, 2011.

Štajduhar, M. *Pavelić, Ante*. U: *Krležijana. Sv. 2*. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999.

Vjesnik, 5. siječnja 1982.

Borić, G. Reinhard Lauer, sveučilišni profesor i slavist. Krleža, univerzalni klasik hrvatske književnosti (intervju). *Vijenac* (Zagreb). 437(1982), URL:

<http://www.matica.hr/vijenac/437/Krle%C5%BEa%2C%20univerzalni%20klasik%20hrvatske%20knji%C5%BEevnosti/> (5. veljače 2015).

Dujmović, T. Nema alibija za šutnju velikog Krleže. *Večernji list*, 2007.

URL: <http://www.vecernji.hr/nema-alibija-za-sutnju-velikog-krleze-826671> (29. siječnja 2015.)

Jajčinović, M. Miroslav Krleža je duhovno tromoj Hrvatskoj samo višak.

URL: <http://www.vecernji.hr/miroslav-krleza-je-u-duhovno-tromoj-hrvatskoj-samo-visak-581665> (18. siječnja 2015.)

Neobjavljena literatura i obavijesna pomagala

Badurina, M. *Povijesnost percepcija hrvatskog nacionalnog pitanja u djelu Miroslava Krleže : diplomski rad*. Rijeka : Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2014.

Bosnar, M. *Nikola Čolak. Sumarni inventar*. Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2015.

Summary

MIROSLAV KRLEŽA IN THE EMIGRANT NEWSPAPERS AND MAGAZINES FROM THE PERSONAL PAPERS OF NIKOLA ČOLAK

This article uses numerous periodicals (newspapers and magazines) from the personal papers of Nikola Čolak (1914-1996), Croatian historian, publicist and post-WWII emigrant, as the source of attitudes of the Croatian political emigration towards the renowned Croatian writer Miroslav Krleža (1893-1981), the leading Croatian cultural figure in the past century, influential in both Croatia and Yugoslavia during the latter's socialist period. These periodicals were published by the Croatian emigrant community throughout the world (United Kingdom, Sweden, Federal Republic of Germany, Australia, USA and Argentina) and many articles dealt with Krleža's work as a writer and more often, as a left-wing political figure, close to Marshal Tito and his form of communism. After mentioning Krleža's own thoughts on the extreme right-wing part of Croatian émigrés, the article chronologically documents the important contents of various émigré texts about Krleža, written a few years before and shortly after his death. A special emphasis is

put on the points of objection the Croatian émigrés often brought against Krleža. These were most evidently stated in the newspaper of the Australian branch of the Croatian Peasant Party in exile, *Hrvatska istina* (*The Croatian Truth*), where Krleža was accused among other things of a lack of patriotism, close fraternization with Tito, public silence after 1945 and being a coward and a traitor to Croatian national interests. In an endeavour to reach Krleža's own views and thoughts on these issues the second part of the article looks into the publicized memoir and interview works of some of his close associates and members of his inner circle, supplemented by parts of his own political essays, one of his letters and the conclusions of literary scholarship. Thusly, it is possible to point the research into the direction of both parties. The article concludes that the analysed newspapers and magazines demonstrate Croatian political émigrés' view of Krleža as anything but unambiguous i.e., including distinctive affirmation, moderate criticality and utter refutation. This leaves enough space for future research and also a possibility for revising some of the still present public perceptions about Krleža's demeanour after 1945.

Keywords: Miroslav Krleža, newspapers, magazines, Croatian émigrés, Josip Broz Tito, Titoism, Stjepan Radić, Ante Pavelić, silence